

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
 Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
 Patron: Prof. R. G. Kothari
 Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
 Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

वसुधैव कुटुंबकम संकल्पनेतील करिअर परिपक्वतेची आव्हाने

प्रा.डॉ.वनिता काळे

मार्गदर्शक

श्री. शिवाजी शिक्षण महाविद्यालय, अमरावती

प्रा.सुप्रिया पंजाबराव भुयार

संशोधक

नानीबाई शिक्षण महाविद्यालय, अमरावती

प्रस्तावना

शिक्षण माणसाला घडवते, ही म्हण आपल्या समाजाशी दीर्घकाळापासून जोडलेली आहे. आपण मानवाला सामाजिक प्राणी म्हणतो आणि त्या मानवाला सामाजिक प्राणी म्हणून घडवण्यासाठी शिक्षणावर अवलंबून असतो. शिक्षण हा आपल्या सामाजिक रचनेचा कणा आहे. वाढ, विकास आणि जीवननिर्वाहासाठी योग्य ज्ञान प्रदान करणे अत्यावश्यक आहे. उमेदवारांना रोजगारासाठी आवश्यक असलेल्या योग्य कौशल्यांनी सुसज्ज करण्यात शिक्षण महत्त्वाची भूमिका बजावते. करिअर परिपक्वता, जी व्यक्तीच्या माहितीपूर्ण आणि विकासात्मकदृष्ट्या योग्य करिअरचे निर्णय घेण्याच्या तयारीशी संबंधित आहे. ही 'विकसित भारत @२०४७' चे ध्येय साध्य करण्यातील एक गंभीर अडचण आहे. जरी आत्मनिर्भर आणि ३०-ट्रिलियन डॉलरची अर्थव्यवस्था निर्माण करण्याचे ध्येय असले तरी, तरुणांमध्ये परिपक्व करिअर नियोजनाचा अभाव आहे ज्याची निर्मिती शिक्षण आणि उद्योगाच्या गरजांमधील विसंगतीमुळे होते. जरी 'वसुधैव कुटुंबकम' (एक जग, एक कुटुंब) ही संकल्पना जागतिक सहकार्य आणि सर्वसमावेशक वाढीला प्रोत्साहन देत असली तरी करिअर परिपक्वतेचा अभाव हे या महत्त्वाकांक्षेला सुरंग लावण्याची शक्यता आहे.

भारताच्या २०४७ च्या उद्दिष्टांच्या संदर्भात करिअर परिपक्वतेबाबतच्या प्रमुख चिंता किंवा आव्हाने खालीलप्रमाणे आहेत :-

'रोजगारक्षमता विरुद्ध रोजगार' यातील तफावत :-

अकार्यक्षम पदवीधर

इंडिया स्कील अहवाल 2015 नुसार, भारतातील जवळपास निम्मे पदवीधर नोकरीसाठी अकार्यक्षम आहेत, जे कौशल्य निवडीमध्ये करिअर परिपक्वतेच्या मोठ्या अभावावर प्रकाश टाकते. मोठे मनुष्यबळ असूनही, २०२५ पर्यंत भारतातील केवळ सुमारे ५४.८१% तरुणच रोजगारक्षम मानले जातात, याचा अर्थ असा की, कामाच्या वयोगटातील दर नऊपैकी जवळपास चार व्यक्तींकडे उपलब्ध नोकऱ्यांसाठी आवश्यक कौशल्यांचा अभाव आहे.

कौशल्य जुळवणीचा अभाव

भारताकडे प्रचंड लोकसंख्याशास्त्रीय लाभांश असला तरी, डिजिटल आणि कृत्रिम बुद्धिमत्तेवर आधारित अर्थव्यवस्थेच्या भविष्यातील मागण्यांशी शैक्षणिक निवडी जुळवून घेण्यात परिपक्वतेचा अभाव आहे.

व्यावसायिक प्रशिक्षणातील तफावत

५% पेक्षा कमी भारतीय तरुणांना औपचारिक व्यावसायिक किंवा तांत्रिक प्रशिक्षणाची संधी मिळते, जे पारंपारिक शैक्षणिक मार्गांऐवजी कौशल्य-आधारित मार्ग निवडण्यात अधिक परिपक्वतेची गरज दर्शवते. भारताच्या १५-२९ वयोगटातील केवळ ४.४२% लोकांकडे औपचारिक व्यावसायिक प्रशिक्षण आहे, तर दक्षिण कोरियामध्ये हेच प्रमाण ९६% आहे. ही आकडेवारी व्यावहारिक, उद्योगासाठी सज्ज कौशल्यांमध्ये असलेल्या मोठ्या तफावतीवर प्रकाश टाकते.

सांस्कृतिक आणि आर्थिक मानसिकता संबंधित समस्या :-

जोखीम टाळण्याची प्रवृत्ती

करिअरच्या परिपक्वतेमध्ये उद्योजकतेची भावना समाविष्ट असते, परंतु सुरक्षित, पारंपरिक नोकऱ्यांकडे असलेल्या प्रवृत्तीमुळे स्टार्टअप परिसंस्थेच्या वाढीला मर्यादा येतात, जी विकसित भारतासाठी अत्यंत महत्त्वाची आहे.

'बुद्धिजीवींच्या स्थलांतरा'ची चिंता

देशांतर्गत संधींवर विश्वासाच्या अभावामुळे प्रतिभावान, कुशल व्यावसायिक परदेशात स्थलांतर करतात, ज्यामुळे उच्च-स्तरीय संशोधन आणि विकास प्रयोगशाळा आणि उद्योग उभारण्याच्या राष्ट्राच्या क्षमतेवर परिणाम होतो.

वसुधैव कुटुंबकम् (जागतिक नागरिकत्व) सोबत सुसंवाद :-

जागतिक स्पर्धात्मकता

२०४७ ची दृष्टी एकाकीपणाची नाही; त्यासाठी जागतिक स्तरावर स्पर्धा करू शकणाऱ्या मनुष्यबळाची आवश्यकता आहे. करिअरमधील कमी परिपक्वता मनुष्यबळाच्या आंतरराष्ट्रीय मानकांशी जुळवून घेण्याच्या क्षमतेला मर्यादित करते.

नैतिक नेतृत्व

वसुधैव कुटुंबकम् जबाबदार, शाश्वत आणि नैतिक वाढीवर भर देते. परिपक्व करिअरसाठी केवळ स्व-केंद्रित व्यावसायिक ध्यानापासून समाजाच्या आणि जागतिक कल्याणासाठी योगदान देणाऱ्या ध्यानांकडे बदल करणे आवश्यक आहे.

उपाय : परिपक्वतेसाठी प्रयत्न :-

एनईपी २०२० ची अंमलबजावणी

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० चे उद्दिष्ट करिअरमधील परिपक्वता आणि जागतिक दृष्टिकोन वाढवण्यासाठी चिकित्सक विचार आणि बहुविद्याशाखीय शिक्षणाला चालना देणे आहे. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) २०२० 'शैक्षणिक' आणि 'व्यावसायिक' शाखांमधील दरी कमी करण्यासाठी व्यावसायिक विकासाला औपचारिक शालेय रचनेत समाविष्ट करते. २०२५ पर्यंत किमान ५०% विद्यार्थ्यांना व्यावसायिक शिक्षणाचा अनुभव मिळावा, असे उद्दिष्ट या धोरणाने ठेवले आहे.

शाळेत जाणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठीच्या प्रमुख तरतुदींमध्ये खालील बाबींचा समावेश आहे:

माध्यमिक स्तरापासून (इयत्ता ६-८) एकात्मिकरण

लवकर ओळख :- विद्यार्थ्यांना लहान वयातच सुतारकाम, विद्युत काम, धातूकाम, बागकाम आणि कुंभारकाम यांसारख्या व्यावसायिक कलांची ओळख करून दिली जाते.

१०-दिवसांचा दप्तरमुक्त कालावधी :- इयत्ता ६-८ च्या विद्यार्थ्यांसाठी स्थानिक व्यावसायिक तज्ञांसोबत इंटर्नशिप करण्यासाठी एक अनिवार्य वार्षिक कालावधी.

लोक विद्या :- पारंपरिक भारतीय व्यावसायिक ज्ञान आणि स्थानिक कला व हस्तकला अभ्यासक्रमात समाविष्ट केल्या जातात, ज्यात अनेकदा स्थानिक कारागिरांना प्रशिक्षक म्हणून सामील केले जाते.

विशेष माध्यमिक शिक्षण (इयत्ता ९-१२) :-

वाढलेली लवचिकता :- व्यावसायिक आणि शैक्षणिक शाखांमध्ये कोणतेही कठोर विभाजन नाही, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना विज्ञान किंवा मानवशास्त्रासोबत व्यावसायिक विषय निवडण्याची मुभा मिळते.

मॉड्युलर अभ्यासक्रम :- इयत्ता ९-१० चे विद्यार्थी अतिरिक्त विषय म्हणून व्यावसायिक मॉड्युल्स घेऊ शकतात, तर इयत्ता ११-१२ मध्ये ते अनिवार्य ऐच्छिक विषय म्हणून उपलब्ध आहेत.

इंटरनॅशनल संधी :- विद्यार्थी शाळेच्या वेळेत किंवा सुट्टीच्या काळात व्यावसायिक विषय शिकण्यासाठी इंटरनॅशनलमध्ये सहभागी होऊ शकतात.

संस्थात्मक आणि संरचनात्मक सहाय्य :-

हब आणि स्पोक मॉडेल :- केंद्रीय शाळा किंवा तांत्रिक संस्था (हब) संसाधनांचा जास्तीत जास्त वापर करण्यासाठी त्यांच्या विशेष प्रयोगशाळा आणि पायाभूत सुविधा जवळपासच्या "स्पोक" शाळांसोबत सामायिक करतात.

कौशल्य प्रयोगशाळा :- स्थानिक उद्योग आणि औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था (आयटीआय) यांच्या सहकार्याने समर्पित कौशल्य प्रयोगशाळा स्थापन करण्यास शाळांना प्रोत्साहन दिले जाते.

क्रेडिट-आधारित चौकट :- राष्ट्रीय कौशल्य पात्रता चौकट (NSQF) क्रेडिट पोर्टेबिलिटीला परवानगी देते, ज्यामुळे सामान्य आणि व्यावसायिक शिक्षणामध्ये अखंड क्षैतिज आणि उभ्या गतिशीलतेला (मोबिलिटी) सक्षम केले जाते.

अभ्यासक्रम आणि मूल्यांकन :-

रोजगारक्षमता कौशल्य मॉड्यूल :- सर्व व्यावसायिक अभ्यासक्रमांचा एक अनिवार्य घटक, ज्यात संवाद कौशल्ये, माहिती तंत्रज्ञान कौशल्ये, उद्योजकता आणि "हरित कौशल्ये" यांचा समावेश आहे.

सर्वांगीण मूल्यांकन :- मूल्यमापनात घोकंपट्टीएवजी गटकार्य, विद्यार्थ्यांचे पोर्टफोलिओ आणि सादरीकरणे यांसारख्या ३६०-अंश मूल्यांकनाचा समावेश केला जातो.

एनसीआयव्हीई (NCIVE) देखरेख :- व्यावसायिक शिक्षणाच्या एकात्मिकरणासाठीची राष्ट्रीय समिती (NCIVE) उद्योगाशी सुसंगतता सुनिश्चित करण्यासाठी उद्योग, शिक्षण मंडळे आणि मंत्रालयांमध्ये समन्वयाचे कार्य करते.

व्यावसायिक शिक्षण आणि इंटरनॅशनल :- उद्योग क्षेत्राचा अनुभव देण्यासाठी आणि करिअरमधील परिपक्वता सुधारण्यासाठी सरकार १ कोटी तरुणांसाठी इंटरनॅशनलवर लक्ष केंद्रित करत आहे.

"युवा शक्ती से जन भागीदारी" :- 'मेरा युवा भारत' (MY Bharat) सारख्या प्लॅटफॉर्मद्वारे तरुणांना निष्क्रिय नोकरी शोधणाऱ्यांएवजी राष्ट्र उभारणीत सक्रिय भागीदार बनवणे.

सारांश

विकसनशील राष्ट्राकडून विकसित राष्ट्राकडे (विकसित भारत) जाण्यासाठी अशा मनुष्यबळाची आवश्यकता आहे, जे केवळ सुशिक्षितच नाही, तर व्यावसायिकदृष्ट्या परिपक्व, उद्योजक आणि जागतिक स्तरावर सक्षम असेल, आणि ज्यामध्ये वैयक्तिक वाढ जागतिक कुटुंबाच्या कल्याणाशी (वसुधैव कुटुंबकम्) जोडलेली असेल.

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

संदर्भ

कुंडले म. बा. (1983)"शैक्षणिक तत्वज्ञान आणि शैक्षणिक समाजशास्त्र",विदया प्रकाशन, पुणे
घोरमाडे डॉ. के. यु. (2008)उदोयन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण", विदया प्रकाशन, नागपूर
इंडिया स्किल रिपोर्ट 2025, wheelbox , AICTE
www.education.gov.in
www.maharashtratimes.com

